

Agneza Zupan, borka za pravice žensk

Po koncu Bachovega absolutizma se je na Slovenskem lažje dihalo. Konec je bilo prikrite germanizacije. Po letu 1861 je narodno in politično življenje med Slovenci oživel. Na drugih volitvah leta 1867 so Slovenci v kranjskem deželnem zboru dobili večino. Po slovenskih mestih in trgih so izobraženci začeli ustanavljati čitalnice in društva, ki so bila kulturna ter družabna središča.

Leta 1885 je bila v Ljubljani ustanovljena Družba sv. Cirila in Metoda, njen glavni namen je bila obramba slovenstva predvsem v obmejnih delih. Znotraj tega društva so nastajale tudi prve ženske organizacije, ki so organizirale različne kulturne in dobrodelne prireditve.

Kmalu so ženske začele ustanavljati tudi svoja društva in se počasi osamosvajati. Ena izmed njih je bila Agneza Zupan; bila je učiteljica, borka za pravice žensk, donatorka revnim, slepim in slabovidnim.

Ob vrhuncu spora za učiteljske plače so učiteljice na prvem rednem zboru društva učiteljic, ki je bil 29. 12. 1898, ustanovile svoje društvo.¹ Agneza Zupan je kot prva predsednica društva usmerila njegovo delo predvsem v zastopanje koristi učiteljic in boj za njihove pravice. Društvo naj bi združevalo vse slovenske učiteljice, zastopalo njihove pravice v javnosti, pospeševalo društvene in materialne koristi učiteljic, vplivalo na prosveto ženske mladine ter vzdrževalo stike z drugimi ženskimi društvi.

Agneza Zupan (18. 1. 1852–9. 12.

1918).(*vir: SŠM, knjižnica, Tomo*

Zupan: Agneza Zupanova, Lj, 1919)

1 S polnim imenom: Jubilejno podporno in hranilno društvo učiteljic za Kranjsko, Primorsko, južno Štajersko in Koroško, ustanovljeno v proslavo 50-letnice Njegovega veličanstva.

Rojstna hiša v Smokuču, po domače Pri Novakovih, Žirovnica.⁴

Alojzija Štebi² ga je označila za prvo borbeno žensko društvo. Ob njegovi ustanovitvi je bil v 11. številki drugega letnika *Slovenke* objavljen članek z naslovom *Zakaj si slovenske učiteljice ustanove svoje društvo*.³ V njem avtorica piše, da nekateri menijo, da je namen društva le upor proti učiteljem, vendar v treh listih razloži, da gre za višje cilje, saj ima popolnoma vsak dovoljenje braniti svoje pravice. Z danimi primeri prikaže, da je obstoj društva še kako potreben.

Prva zahteva je bila enako plačilo za enako delo. Takrat so učiteljice prejemale le 80 odstotkov plače učitelja. Druga zahteva je bila ukinitve celibata zanje. Zahtevale so pravico do ljubezni, poroke in materinstva, brez izgube dela in pravic, ki iz tega izhajajo. Leta 1902 so učiteljice prvič postavile zahtevo po volilni pravici. Od leta 1913 so bile dejavne v boju za mir, saj so na mnogih protestih skupaj z drugimi ženskimi organizacijami odločno protestirale proti bližajoči se vojni.⁴

Agneza Zupan se je rodila 18. 1. 1852 v Smokuču, danes v Občini Žirovnica, v krajih mnogih intelektualcev in sredi bogate ter rodovitne zemlje. Tu so se rodili Prešeren, Čop, Finžgar, Jalen ... Pod Stolom je bilo veliko zelo trdnih in premožnih družin, ki so svoje sinove lahko pošiljale v šole. V pridigi ob odkritju Zlatoustovega spomenika na Breznici, 28. 8. 1912, je njen brat Tomo Zupan naštel 126 fantov, ki so se šli šolat.⁵

Nežka, kot jo je klicala mama, je bila peti otrok. V družini so bili še dve sestri in trije bratje. Malo po tistem, ko so se preselili v novo hišo, ji je umrla mama, Nežka je bila stara šest let. Pridno je hodila v šolo. Rada je brala, zato sta jo predvsem s slovenskimi knjigami zalagala starejša brata, takrat gimnazijca, kasneje profesorja, Tomo⁶ in Ivan.⁷

Brat Tomo je opazil njeno nadarjenost in razgledanost. Odločil se je, da pregovori očeta, da jo pošlje v šolo. Oče je v začetku nasprotoval, ker se je bal, da ne bo uspešna, da se bo »pogospodila«. Vendar je popustil, ko je Tomo obljubil, da bo on poskrbel za vse.

2 Alojzija Štebi, političarka, časnikarka, urednica (Ljubljana, 1883–Ljubljana, 1956).

3 *Slovenka* : glasilo slovenskega ženstva, letn. 2, št. 11 (21. 5. 1898), str. 251–253.

4 Vir: <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:IMG-FTAGH2QF>.

5 Ob odkritju Zlatoustovega spomenika na Breznici, sreda 28. 8. 1912.

6 Tomo Zupan, slovenski literarni zgodovinar, prešernoslovec, pridigar, pesnik, pisatelj, jezikoslovec (Smokuč, 21. 12. 1839–Okroglo, 8. 3. 1937).

7 Filozof Ivan Zupan je bil gimnazijski učitelj v Gorici, kraljevi profesor na hrvaških višjih gimnazijah na Reki, v Varaždinu in Zagrebu. Napisal je nekaj odličnih lirskih pesmi in bil 15. 8. 1861 na Bledu razglašen za *poeta laureatus* (pesnik, ovenčan z lovorom) za tekoče leto.

Franke, Ivan (1841–1927): *Mons. Tomo Zupan, učiteljica Agneza Zupan in profesor Ivan Zupan*, 1882; olje na platno 97 x 135,5 cm. (foto: Janko Dermastja)

Leta 1871 je šla 19-letna Agneza k bratu Tomu v Kranj z namenom, da se bo naučila šivati, kuhati ter meščanskih manir. V Kranju se je šivanja učila pri bogati družini Rudolf,⁸ kjer je postala njena prijateljica leto dni mlajša domača hči Viktorija. Ta se je kasneje poročila z Zupanovim prijateljem in sodelavcem na kranjski gimnaziji profesorjem Francem Ksaverjem Skabernetom,⁹ očetom Minke Skaberne. V žalospisu,¹⁰ ki ga je brat Tomo napisal ob smrti sestre Agneze, je izrazil neskončno hvaležnost družini Rudolf in prijatelju, ki ga je z veseljem poročil z Viktorijo Rudolf.¹¹

Agneza je bila prestara za 1. ali 2. razred, kamor so hodili sedem do devetletniki, zato jo je brat vpisal k uršulinkam v Škofjo Loko. Škofjeloška uršulinska šola¹² je takrat veljala za eno najboljših v monarhiji. Dejstvo, da so bila dekleta, ko so sešolala v Škofji Loki, ene od najbolj izobraženih deklet na Kranjskem, je bil verjetno razlog, da jo je brat vpisal prav tja.

Uršulinke so zapisale, da je bil namen njihove šole izobraževati mlada dekleta na osnovi verskih resnic. Poleg uma so želele izobraziti tudi srce in dušo. Šola je

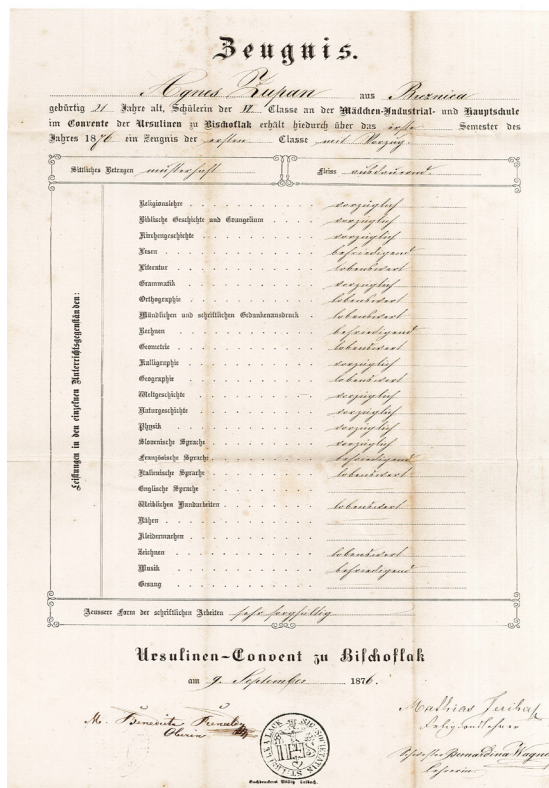
8 Ivan Rudolf, slovenski inženir rudarstva in speleolog (Lome pri Črnem vrhu nad Idrijo, 9. 5. 1821–po letu 1863?). Po njem se imenujeta Rudolfov rov v Planinski jami in Rudolfova dvorana v Škocjanskih jamah.

9 Franc Ksaver Skaberne (Novo mesto, 29. 11. 1845–Kranj, 13. 11. 1883).

10 Posvetilo Ivanu Vrhovniku v knjigi Zupan, Tomo: *Agneza Zupanova*. Posebni odtis iz *Vestnika Družbe Sv. Cirila in Metoda v Ljubljani*, Ljubljana, 1919.

11 *Koledar družbe sv. Cirila in Metoda : za prestopno leto 1920*, št. 17 (1920). Ljubljana, 1920, str. 32.

12 Uršulinski samostan v Škofji Loki je deloval vzgojno in prosvetno že od leta 1782. Za te šole, na katerih so poučevale samo redovnice, je samostan sam vzgajal učiteljice. Od leta 1870 dalje so redovne kandidatke opravljale zrelostne izpite na državnih učiteljskih v Ljubljani in Gorici.

Spričevalo Agneze Zupan o končanem VI. razredu notranje šole v Uršulinskem samostanu v Škofji Loki.

*moreš, praviš. Saj ni treba prida, le toliko mi sezi not samo, da ravno vsega meni treba ne bo. Pri meni velja o tem napis: Vsak še tako malen dar se tu hvaležno sprejme.*¹⁴

*Kaj bo Neža in kako bo to pustiva za enkrat. Tega ne ve ona, ne ti, ne jaz. Kaj boljšega bo na tak način lahko nego bi bila doma. Napreduje, kakor se mi poroča, prav vrlo. Pustiva vse drugo prihodnosti in onemu, ki vlada usodi ljudstev s usodami posameznikov vred.*¹⁵

Med počitnicami, ki so jih preživljali doma, se je družila s Tomom in Ivanom. Po koncu šolanja je želela ostati v samostanu, a jo je Tomo prepričal, da je šla v Ljubljano v pripravljalnico, kjer je opravila državno veljavne izpite. Ko je 6. 7. 1878 opravljala maturo, ni vedela, da so v Smokuču pokopavali očeta.

13 Pismo Toma Zupana bratu Ivanu, 30. 12. 1872.

14 Pismo Toma Zupana bratu Ivanu, 30. 12. 1872.

15 Prav tam.

imela zunanjo in notranjo enoto. Zunanja je bila namenjena dekletom iz okolice; te so čez dan prihajale k pouku in zvečer odšle domov. Notranja šola pa je omogočala tudi bivanje v internatu, vendar je bilo treba bivanje in šolnino plačevati, zato so jo obiskovala dekleta iz premožnejših družin. Velik poudarek je bil tudi na individualnem delu. Zaradi tega so bile učenke na notranji šoli zelo dobro izobražene in številne so se odločile, da želijo svoje znanje deliti naprej. Ena od posebnosti notranje šole je bila, da je dekletom omogočala, da se izšolajo za učiteljico. V notranji šoli je pouk potekal v nemškem jeziku. Agneza ga je dobro osvojila, kar ji je omogočilo hiter napredek.

V spominih nanjo in na njeno šolanje Tomo Zupan zapiše, da mu ni bilo lahko, čeprav je imel redno plačo. Za pomoč je zaprosil brata Ivana:¹³

Veliko vzrokov imaš, da bi Neži ne pomagal. Pravih bi ti tu jaz za svojo stran navedel. Kaj prida pomoči ne

Razglednica Lichtenturnovega zavoda.¹⁹

Po odlično opravljeni maturi v Ljubljani¹⁶ se je odločila, da se ne vrne v samostan. Odšla je v Ljubljano in izdelala še 3. in 4. letnik splošnega učiteljišča. O njenem izpitu za učiteljico za ljudske šole, ki ga je opravila 25. 10. 1880, se je govorilo po Ljubljani. Ponosni brat Tomo Zupan v pismu bratu Ivanu zapiše:

*... Glas je šel o izpitu tudi po Ljubljani, da je v historiji, geografiji ter nemščini(!), slovenščini vse druge za veliko prekosila ...*¹⁷

V nadaljevanju pisma Tomo zapiše še:

*... Dovolj je spolnila hiša – še tako neznana, ampak vendar le iz preprostega naroda hiša – dovoljno najtežjo dano nalogo, da je izmed šesterih poslala tri učitelje slovenskemu narodu.*¹⁸

Agneza je 10. 12. 1878 nastopila službo oziroma pripravništvo v Lihtenturnišču²⁰ v Poljanskem predmestju, kjer so usmiljene sestre sv. Vincencija Pavelskega ustanovile šolo, Lichtenturnov šolski zavod oziroma privatno enorazredno deklško šolo. Bila je prva učiteljica.

¹⁶ Za priznanje izobrazbe so učenke škofjeloške uršulinske šole morale opraviti zrelostne izpite na državnem učiteljišču v Ljubljani.

¹⁷ Pismo Toma Zupana bratu Ivanu, 23. 11. 1880.

¹⁸ Prav tam.

¹⁹ Vir: <https://www.kamra.si/mm-elementi/item/lichtenturn.html>.

²⁰ Poslopje Lichtenturna je nastalo iz prvotnih treh domov, pritličnih stavb z ograjenimi vrtovi in njivami zadaj. Dedinja Lichtenturnovih posestev Marija Mahkot je leta 1878 poslopja darovala redu usmiljenih sester sv. Vincencija Pavelskega za vzgojo in pouk deklic, sirot. Še isto leto je Mahkotova nadzidala nadstropje na vzhodni hiši in zgradila zahodni trakt in v njem namestila deklško sirotišnico in šolo, ki jo je potrdil deželni šolski svet v Ljubljani. Temu je načeloval ljubljanski župan Laschan. V: *Kamra: digitalizirana kulturna dediščina slovenskih pokrajin*.

Odprtje zavoda je bil za takratni čas pomemben dogodek. V težko berljivih zapiskih Toma Zupana lahko preberemo:

Sirotišnica za uboge na Poljanah nekdanji Lichtenturnovi hiši je dodelana in v torek, 10. 12. 82 so mil. knez in škof dr. Janez Krizostom Pogačar²¹ blagoslovili domačo kapelo. Pri tej slovesnosti so bili navzoči deželni predsednik (Kallin²²), deželni glavar (Kaltenegger²³), mestni župan (Laschan²⁴) in drugi ugledni gosti in gostje.²⁵

Po opravljenem pripravništvu je Agneza julija 1879 odšla na mesto pomožne učiteljice na Bled, ki se je takrat imenoval Grad. Iz Smokuča je eno uro hodila peš, kasneje je stanovala v kaplaniji, takoj za blejsko šolo. Tu je ostala 8 let. V tem času sta bili v radovljiskem okraju dve učiteljici. Odnos do učiteljic se kaže v izjavi kaznovanega učenca, ki je rekel: *Baba me ne bo, bom očetu povedal*, ali pa v sramotilnih podoknicah.

Zanjo se je zavzel takratni župnik, ki je rekel, da ima rajši učiteljico kot tujega učitelja in da se bodo z njeno pomočjo ženske naučile ročnega dela in raje ostajale doma. Ljudske šole na kmetih do takrat niso poznale ročnega dela. Agneza je kot gojenka škofjeloških uršulink²⁶ zagovarjala, da na ročne spretnosti vpliva prostoročno risanje. Skoraj dvajset let kasneje je objavila članek *Vpliv prostoročnega risanja na deklško vzgojo* in v njem zapisala:

Pravilno urejeno prostoročno risanje je torej važno vzgojevalno sredstvo, poleg tega pa tudi velike praktične vrednosti, ker je temeljni pogoj za umovanje različnih vzrokov ženskih ročnih del. Kako težaven je pouk v prikrojevanju perila in oblek onim deklkam, ki se niso učile risanja, o tem se je čulo in se še čuje mnogo pritožb.²⁷

Dne 15. septembra 1887 je prišla na mestno slovensko deklško šolo v Ljubljani, kjer je službovala do svoje smrti. Prevezla je 2. razred, v katerem je bilo 80 učenk. V letnem poročilu šole tistega leta je zapisano, da je Agneza Zupan, stalna učiteljica, usposobljena za meščanske šole I. skupine s slovenskim in nemškim učnim jezikom, razrednica 6. a razreda. Poučevala je slovenščino, zemljepis in zgodovino v 6. a, 7. a, 8. razredu ter ženska ročna dela v 6. a in 3. b razredu, in sicer 22 ur na teden. Na Šentjakovski šoli je poučevala kar 31 let.

21 Janez Zlatoust Pogačar, slovenski rimskokatoliški duhovnik, teolog, ljubljanski škof (Vrba, 22. 1. 1811–Ljubljana, 25. 1. 1884).

22 Deželni predsednik Kallin.

23 Friedrich Kaltenegger, od leta 1858 vitez von Riedhorst (Trst, 22. 10. 1820–Dunaj, 28. 10. 1892), je bil avstrijski državni uslužbenec in politik. Kaltenegger je prišel v Ljubljano leta 1858 na mesto finančnega svetovalca pri Finančnem prokuratu. Ko je bila tam leta 1867 ustanovljena finančna prokuratorija, je bil povišan v glavnega finančnega svetnika in finančnega prokurista. V času bivanja v Ljubljani je bil več let član občinskega sveta in podžupan Ljubljane. Bil je tudi član Kranjskega deželnega sveta in od 1872 do 1881 deželni glavar Kranjske (10. 10. 1872–30. 4. 1881).

24 Anton vitez Laschan pl. Moorland (Metlika, 5. 8. 1811–Ljubljana, 22. 2. 1897), avstrijski državni uradnik, med letoma 1874 in 1882 je bil ljubljanski župan in hkrati zadnji župan Ljubljane nemškega rodu. https://sl.wikipedia.org/wiki/Anton_Laschan.

25 Pismo Toma Zupana bratu Ivanu.

26 *Slovenec* 8. 7. 1923: *Priznati moramo, da je posebno škofjeloški uršulinski samostan storil tudi izven samostanskih zidov veliko za povzdigo ženskega ročnega dela.*

27 Letno poročilo mestne osemrazredne deklške ljudske šole v Ljubljani, Ljubljana, 12. 7. 1897.

Agneza Zupan in Janez Mlakar z učenkami (1918) v Ljubljani.²⁸

Pisatelj Janko Mlakar, sodelavec, se je takole spominja:

Gospodična Agneza je bila velike in močne postave, kateri se vitkost ni mogla očitati. Hodila pa je kakor bi se vozila. Ker se ji noge izpod takrat modernega dolgega krila niso videle, se mi je zdelo, kakor bi jih pri hoji nič ne premikala. Kadar sem jo videl, kako se je »peljala« po starem trgu v šolo, sem imel vtis, kakor bi imela na nogah kolesa, po katerih jo neka nevidna moč naprej poriva.²⁹

Agneza Zupan vulgo Neža je bila bolj flegmatične narave in se ni rada razburjala. Najbrž je mislila, da jo jeza »dol nese«. Pri neki priliki se je pa res hudo raztogotila, in sicer takrat, ko je videla v VI. a na tabli z velikimi črkami napisano NEŽA.³⁰ Agneza je naredila iz tega celo afero.³¹

Agneza iz knjige Spomini Janka Mlakarja.

²⁸ Vir: <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:IMG-WFF1BVPV/?query=%27keywords%3D1852%27&pageSize=25>.

²⁹ Mlakar, Janko: *Spomini*. Ljubljana : Jugoslovanska knjigarna, 1940, str. 360–361.

³⁰ Starši in sorojenci so jo klical Neža.

³¹ Mlakar, Janko: *Spomini*. Ljubljana : Jugoslovanska knjigarna, 1940, str. 328–329.

Leta 1902 so jo izvolili za podpredsednico Ljubljanskega učiteljskega društva³² in verjetno je bila zraven, ko so leta 1902 učiteljice prvič postavile zahtevo po volilni pravici ter ko so bile od leta 1913 naprej dejavne v boju za mir. Na mnogih protestih so skupaj z drugimi ženskimi organizacijami odločno protestirale proti bližajoči se vojni.

Sodelavka Mehletova piše v nekrologu:³³

*Veliko je bilo njeno veselje ob dobrih uspehih, zlasti v Levčevi nadzorniški dobi, ko je imelo dobro delo res svojo vrednost in je bilo ljubljansko ljudsko šolstvo na visoki stopnji. Pozneje so se razmere izpremenile. Prišli so na površje drugi nesposobni ljudje (Maier, Lavtižar). Kvalifikacija učiteljstva je bila odslej odvisna od političskega mišljenja. Ob tem je nazadovalo šolstvo in je trpelo vse značajno učiteljstvo.*³⁴

Odlomek se nanaša na igrice okoli imenovanja za ravnateljico Šentjakobske šole. Namesto Agneze je bila izvoljena učiteljica, ki je *bila izprašana le za ljudske šole*.³⁵ Kako jo je to prizadelo, je brat Tomo izvedel šele po smrti, ko je našel njene beležke. Vendar ni nikoli pokazala zamere do Marije Maroltove.

Ob 25-letnici službovanja Agneze Zupan so v *Učiteljskem tovarišu* zapisali:³⁶

Če pogledajo nazaj na delovanje svoje učiteljice, morajo priznati, da je gospica Zupanova vcepljala svojim učenkam vsekdar spoštovanje do materinščine in ljubezen do slovenske domovine. S kakim razumevanjem jim je pojasnjevala posebnosti našega jezika, s kako ljubeznijo je razlagala dela slovenskih pesnikov in pisateljev, v kako lepem jeziku je odkrivala našim deklicam krasoto slovenske zemlje in njeno zgodovino ter je tako skrbela za pravo narodno vzgojo. To so za slovenski narod dragoceni uspehi v delovanju naše slavljenke!

Bila je aktivna v več narodnozavednih društvih. Pisala je v mladinske liste, lahko bi več, zapiše v spominih nanjo Tomo Zupan.

Agneza je imela vse življenje težave s pljuči. Leta 1912 zapiše v pismu bratu Tomu:

*... Meni pozneje na Okroglo prihajati ne kaže. Septembra in konec avgusta rado nastopi deževje in hlad, kar mojim pljučem škoduje ...*³⁷

Zadnje dve leti ji je zdravje zelo pešalo. Konec novembra je zbolela za špansko gripo in za nekaj dni so jo sprejeli v Leonišću.³⁸ Pred odhodom v bolnico je še sestavila koncept prošnje za upokojitev, ki ga pa po povratku iz bolnice ni dokončala; roka se ji je tresla in težko je govorila.

Umrla je 9. 12. 1918 ob 8. uri zjutraj v stanovanju na Gorjupovi (danes Ilirska), dan pred štirideseto obletnico službovanja. Dva dni kasneje so jo pokopali v dru-

32 *Učiteljski tovariš*, 20. 2. 1902, letnik 42, številka 6, str. 45.

33 *Učiteljski tovariš*, leto LVIII, št. 29 (27. 12. 1918), Ljubljana, 1918, str. 1.

34 Prav tam.

35 *Slovenec*, letn. XXX, št. 267 (20. 11. 1902), *Priloga 267. štev. Slovenca* 20. 11. 1902 ter *Vestnik* letn. 42, št. 34 (1. 12. 1902), str. 271.

36 *Priloga Zvončka*.

37 Iz pisma bratu Tomu Zupanu, Ljubljana, 19. 7. 1912.

38 Sanatorij Leonišče je bil prva zasebna zdravstvena ustanova. Ustanovljena je bila leta 1894.

žinski grobnici na pokopališču pri sv. Krištofu, kjer je pokopana tudi Prešernova sestra Lenka. Pogreba, ki šel mimo šentjakobske in lihtenturniške šole, so se udeležile tudi bivše in takratne učenke. V dolgi koloni so stopali znani Slovenci: Ivan Vrhovnik, Franja Tavčar, Ignacij Nadrah in drugi. Pisatelj, duhovnik in rojak Fran Saleški Finžgar je izrekel zadnje molitve in blagoslovil grob.

V oporoki je zapisala, da 26 revnih deklet iz njene šole dobi 500 kron, 5.000 kron je zapustila *Vestniku družbe sv. Cirila in Metoda*. Ostanek prihrankov v višini 32.000 kron je namenila slepim ter učiteljem.³⁹

O njej so zapisali:⁴¹

Ivan Vrhovnik:⁴² ... *A dela, ki jih je tekom 40 let v šoli nasnovalo in izvršilo sestrino plemenito srce, ta ostanejo, kot njen najlepši zemeljski spomenik.*

Franja Tavčar:⁴³ ... *Odločno in neomahljivo je stopala svojo pot. Globoko so jo čislali ti, ki so jo poznali ...*

Ignacij Nadrah: ... *Bila je kakor miren potok sredi zelenih travnikov, ki namaka in poživlja ...*

Marija Babnik:⁴⁴ ... *Bila je v šoli stroga in vestna do sebe in do nas ...*

Zupanova grobnica na Žalah.⁴⁴

39 Leta 1919 Tomo Zupan ustanovi Sklad Agneze in Toma Zupana.

40 <https://www.findagrave.com/memorial/121752031/agneza-zupan>.

41 Zupan, Tomo: Agneza Zupanova : Dekletova zgodovina iz podstolovega sela, Ljubljana, 1919, str. 48–49.

42 Ivan Vrhovnik, duhovnik in zgodovinar, 1854–1935.

43 Franja Tavčar, osrednja predstavnica slovenskega meščanskoliberalnega ženskega gibanja, žena pisatelja Ivana Tavčarja (8. 2. 1868–8. 4. 1938).

44 Marija Babnik, učenka Agneze Zupan, učiteljica.